

OSMANLI SON DÖNEMİ MARAŞ SANCAĞINA KAFKASYALI ÇERKES VE ÇEÇENLERİN İSKÂNİ (1864-1915)

The Settlement of Caucasian Circassians and Chechens in the Maraş Sanjak in the Last Period of the Ottoman Empire (1864-1915)

Doç. Dr. Mustafa Edip ÇELİK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/
Türkiye, E-posta: medipcelik@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0647-9476>

DOI: <https://doi.org/10.29329/akalid.2025.1127.4>

Recep ÇELİK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş/
Türkiye E-posta: reyting.35@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-1911>

DOI: <https://doi.org/10.29329/akalid.2025.1127.4>

Makale Türü	Araştırma - Research	Article Type
Geliş Tarihi	22 Aralık - December 2024	Received
Kabul Tarihi	6 Mart - March 2025	Acceptance
Yayın Tarihi	30 Nisan - April 2025	Publication
Sayfa Aralığı	42 - 58	Pages Range

Mustafa Edip Çelik - Recep Çelik, “Osmanlı Son Dönemi Maraş Sancağına Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenlerin İskânı (1864-1915)”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, Cilt: 3, Sayı: 1, Nisan 2025, s. 42-58.

Öz

Rusya'nın yayılmacı siyasetinin bir sonucu olan Kafkasya'ya hâkim olma düşüncesi, iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilkinin 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile tatbik ederken, 1829 yılında Edirne antlaşması ile Kafkasya'ya tamamen hâkim olmuştur. Kafkasya halkı bu

süreçte çetin mücadeleler vermişse de Rusya'nın yayılmacı faaliyetlerinin önüne geçememiştir. Tarihler 1859'u gösterdiğinde Kafkasya bölgesinde askeri mücadele son bulmuş, Kafkas halkları için zor günler başlamıştı. Rusya Kafkasya bölgesine hâkim olduktan sonra, asimilasyon, baskı, şiddet ve kıyımlarla Kafkas halklarını yıldırma politikası uygulamıştı. Baskı ve şiddete uzun süre direnç gösteremeyen Kafkasyalı kavimler, çareyi tarihi ve dini bağları olan Osmanlı Devleti'ne göç etmekte bulmuştu. Kafkasya bölgesinden Osmanlı topraklarına 1859 yılında başlayan göç hareketleri 1920 yılına kadar devam etmiş, göçler sonrası binlerce Kafkasyalı ata topraklarını terk etmişti. Osmanlı topraklarına kara ve deniz yoluyla gelen bu kavimler için çeşitli iskân sahaları tevdi edilmişti. Adana bu iskân sahalarından birisi olup; Kafkasyalı Çerkes ve Çeçen kavimlere ev sahipliği yapmıştı. Mafatih Kafkasyalı kavimler iklimsel faktörlerinde etkisiyle Adana bölgesinden ayrılmak istemiş ve 1861-1915 yılları arasında müstakil olarak Maraş ve köylerine göç etmişti.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Kafkasya, Çerkes-Çeçen, Maraş, Anadolu.

Abstract

Russia's expansionist policies regarding the Caucasus were actualized in two distinct and sequential phases. The initial phase was implemented through the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774, and by 1829, Russia had attained comprehensive dominance over the Caucasus through the Treaty of Edirne. Despite the vigorous and resolute resistance mounted by the Caucasian peoples during this epoch, they were ultimately unable to impede Russia's expansionist ambitions. By the year 1859, the military engagements within the region had ceased, marking the commencement of a period of considerable adversity for the Caucasian populations. Subsequent to the consolidation of its control over the Caucasus, Russia enacted policies of assimilation, repression, violence, and systematic massacres to subjugate the Caucasian peoples. Faced with the protracted oppression and violence, the Caucasian tribes sought refuge by migrating to the Ottoman Empire, with which they maintained historical and religious affiliations. The migration from the Caucasus to Ottoman territories began in 1859 and persisted until 1920, leading to the displacement of thousands of Caucasians from their ancestral lands. Various settlement areas were designated for these migrants, who arrived by both terrestrial and maritime routes. Among these designated settlement areas was Adana, which accommodated Circassian and Chechen tribes. However, due to adverse climatic conditions, the Caucasian tribes subsequently chose to relocate from Adana to Maraş and its surrounding villages between 1861 and 1915.

Keywords: Migration, Settlement, Caucasus, Circassian-Chechen, Maraş, Anatolia.

Giriş

Kafkaslar, coğrafi tanımlama ile İç Asya'yı Hazar havzası üzerinden Anadolu'ya ve oradan Avrupa'ya bağlayan bir kavşak konumundadır. Rusya, Türkiye ve İran'a komşu olması Kafkasya'nın stratejik önemini artırmaktadır “*Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından,¹ Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadasına² kadar uzanan dağlık bölgeye Kafkasya adı verilir*”.³ Başka bir tanımlama ile Kafkasya, Kafkas

¹ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 21. Taman yarımadası, şimdinin Rusya-Krasnodar Kray topraklarını kapsayan bir yarımada. Kuzeyinde Azak denizi, batısında Kerç Boğazı, güneyinde de Karadeniz bulunur. Bkz: <http://www.cerkes.net/serbest-alan/taman-yarimadasi-t14946.html> (E.T: 09.08.2018).

² Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s.22-24, Azerbaycan'da, Hazar Denizi kıyısında bir yarımada. Güneybatı kıyısında Bakü'nün bulunduğu yarımada, 1.025 km²'dir. Bkz: <https://www.dersimiz.com/Bilgibankasi/Apseron-Yarimadasi-Hakkinda-Bilgi-2183>, (E.T: 09.08.2018).

³ Savaş Yanar, *Türk Rus ilişkilerinde gizli güç Kafkasya*, kültür sanat yayıncılık, İstanbul 2002, s. 20-21.

sıradağlarının ikiye ayırdığı kuzeyde Don ağzı, Maniç Çukurluğu ve Kuma ağzı hat-tından, güneyde Aras Nehri ve Kars Platosuna kadar hat çizen bölgenin genel adıdır. Kafkasya, tabii yapısı sayesinde, canlı yaşamı için kullanışlı topraklara sahiptir. Bölge, Kafkas dağlarıyla ikiye bölünmüştür. Kuzeyde kalan kısma Kuzey Kafkasya ya da Sirkafkasiyen (Kafkasönu), güneyde kalan kısma ise Transkafkasya (Kafkasardı) ola-rak adlandırılmıştır⁴ Etnografik, Etimolojik ve Filolojik olarak da zengin olan Kaf-kasya coğrafyası, geçmişten günümüze kadar canlılığını korumaktadır. Bu nedendir ki birçok ulusa ve millete ev sahipliği yapmıştır. Bölgede hâkim olan dil ve lehçe sa-yısının çok oluşu farklı dil aileleri ile akrabalıklarının önüne geçmiştir.⁵ Bölgede 50’den fazla dil ve lehçe olduğu son çalışmalarda saptanmıştır.⁶

Çalışmada temel alınan göç ve iskân kavramı, genel bir tanımlama ile insan ve insan topluluklarının yaşadıkları topraklardan ayrılarak başka bir yerleşim yerine konmala-rına yani mekân değiştirme hareketine verilen isimdir⁷. Göçmen muhacir gibi kav-ramlar ise göç sonrası oluşan tanımlamalardandır. Bu tanımlamalar daha ziyade çare-siz olarak bulundukları coğrafi sınırları terk etmek zorunda bırakılan kişi yahut top-luklar için kullanılmıştır. Her göç hadisesinin kendisine göre bir hikâyesi ve tanımı bulunmaktadır. Nitekim siyasi-sosyal ve ekonomik sebeplerden ötürü gerçekleşebile-ceği gibi zorunlu bırakılarak gerçekleştirilen insanlık dışı göç vakalarına da rastlanmış-tır. Çalışmaya konu olan Kafkas göçleri örneğini, kademeli denizaşırı kitlesel, zorunlu, dağınık iskânlı, uluslararası boyutlu bir göç olarak tanımlayabiliriz.⁸

Göçler sebepsiz oluşan hadiseler olmaktan ziyade belli başlı dinamiklerin oluşması sonrasında gerçekleşen olaylardır. Göçü tetikleyen olaylar arasında sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal etkiler bulunmaktadır⁹. Modern zamanlarda insanlar barınma-beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak adına en uygun yerleri arama girişimleri gerçekleştirdiği bilinmektedir. Göç, sadece yer değiştirme olmadığı gibi içerisinde sosyo-dinamik hadiseler biriktiren bir olgudur.¹⁰ Nitekim göçler sosyolojik olayların ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir.¹¹

⁴ Ramazan Özbey, *Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri Coğrafyası*, Pegem Akademi, İstanbul, 2016, s. 3-11.

⁵ Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 2-3.

⁶ John Colarusso, Kocsav Prometheus, “Çerkesler”, *Edebiyat İndeks Sayfası*, 2011, http://www.circasiancenter.com/cc-turkiye/edebiyat/efsaneler/064_prometheus.htm. (E.T:20.05.2016)

⁷ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensti-tüsü Dergisi* (İlke) Sayı: 17, 2006, s. 68-70.

⁸ Melike Bağray-Şeyma Nur Altun, “*Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Biga Yöresine Yerleşimler*”, s.3 <http://www.asagidemirci.net/proje.pdf> (E.T: 09.08.2018)

⁹ Raşit Gündoğdu, “Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Kafkas Göçleri”, *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, 2005, s. 122.

¹⁰ Sedat Kanat, “*Osmanlı Devleti’ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2011, s. 24.

¹¹ Yüksel Koçak- Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu”, “Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.3, Sayı: 3, 2012, s. 165.

Yöntem: Çalışmada Kafkasya'dan gelen Çerkes ve Çeçen kabileleri tespit etmek için literatür taraması yapılmış bu alanda yazılan kitap ve makaleler kullanılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet arşivi, Osmanlı arşivinden Osmanlıca belgelerin transkripsiyonu yapılarak resmi bilgilere ulaşılmıştır. Göç ve İskân kavramlarının birbiriyle olan bağlantısı benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca saha çalışması ile muhataplarına mülakat şeklinde hazırlanan sorular çerçevesinde bilgiler işlenmiştir. Katılımcıların Kafkasya kökenli ailelerden olmasına özen gösterilmiştir. Sonuç olarak Kafkasya'dan oymalınla topraklarına gelen Çerkes ve Çeçenlerin Maraş bölegelesine göçlerinin nedenleri tespiti sağlanmıştır.

Tartışma: Kafkasya bölgesinden gerçekleştirilen göçler incelendiğinde yapılan çalışmalar genel olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmamızda öze indirgenen göç hadisesi, ilçe köy ve mahalle kapsamında değerlendirilmiştir. Bundan önceki çalışmalarda kullanılan veriler, arşiv kaynakları TÜİK'ten elde edilen verileri içermektedir. Nitekim göç sadece bir kavram olmayıp; sosyal bir hadisedir. Bu kapsamda saha çalışması ve bu göçe tabi olanlar ile muhatap olunması diğer çalışmalardan daha öznel bilgiler elde edilmesini sağlamıştır.

1. OSMANLI SON DÖNEMİ MARAŞ SANCAĞINA KAFKASYALI ÇERKES VE ÇEÇENLERİN İSKÂNİ (1864-1915)

1.1. Maraş Sancağına Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenlerin İskânı

Kafkasya bölgesinde meydana gelen göçler incelendiğinde, Rusya'nın 15-19. yüzyıllar arasındaki yayılmacı siyaseti karşımıza çıkmaktadır. Rusların bu siyaseti bölge halklarının topraklarını terk etmelerine neden olmuştur. Rusya bölgede insanlık dışı uygulamalar ile yerli halkı psikolojik baskılara maruz bırakarak topraklarına sahip olmuştur¹². Nitekim bu durum nedeni ile başta Kuzey Kafkas halkları özelde Çerkes ve Çeçen halkları, uzun süre dirense de güçlerinin tükenmesi ile topraklarını Rusya'ya bırakarak başta Osmanlı toprakları olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine göç etmek durumunda kalmıştır¹³.

Osmanlı tarihi boyunca önemli bir olgu olan göç, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren “içe doğru göç”¹⁴, tarzında yeni bir dönüşüm yaşamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında gerek Avrupa gerekse Asya bölgesinde sömürge devletlerinin topraklarını genişletmesi, Osmanlı topraklarına doğru bir göç dalgasının yaşanmasını beraberinde getirmiştir¹⁵. Buna benzer bir göç olayını, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz hâkimiyetine son veren Küçük Kaynarca antlaşmasında görmek mümkündür. Küçük Kaynarca antlaşması sonrasında Kırım halkı ile Osmanlı bağlantısı tamamen kesilmiş ve 1783 yılında Kırım

¹² John Colarusso, Kocsav Prometheus, “Çerkesler”, *Edebiyat İndeks Sayfası*, 2011, http://www.circasiancenter.com/ccturkiye/edebiyat/efsaneler/064_prometheus.htm (E.T: 20.05.2016).

¹³ Sefer E. Berzeg, “Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası”, Nart Yayıncılık, Samsun, 1996, s. 1.

¹⁴ İhsan Satış, “Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2012, s. 518.

¹⁵ Özgür Yılmaz, “1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor”, *Mavi Atlas*, Cilt: 3, 2014, s. 133.

tamamen Çarlık Rusya’nın eline geçmiştir¹⁶. Rusya, Kırım’ı aldıktan sonra Kafkasya bölgesine yayılma siyasetini tatbik etmeye başlamıştır. İmam Şeyh Şamil’in komutasındaki son birleşik Kafkas kuvvetlerinin Rusya ile giriştikleri mücadeleyi kaybetmesiyle bölge Rusların işgaline maruz kalmıştır.¹⁷ İşgal sonrasında, Çerkes ve Çeçenler gibi Kuzey Kafkasyalı kavimler maruz kaldıkları baskılar sonucunda büyük bir göç hareketi başlatarak vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Terk etmeyenler ise Rusya’ya bağlı Kuzey Kafkasya, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Adıgey, Kuzey-Güney Osetya, Abhazya, Çeçen-İnguşetya gibi özerk cumhuriyetleri statüsünde kalmışlardır.¹⁸

Rusya’nın Kuzey Kafkasya bölgesinde uyguladığı baskı rejimi karşısında halkın son gücüne kadar verdiği mücadelenin yetersiz kalmasıyla Osmanlı topraklarına doğru göçlerin başlaması kaçınılmaz olmuştur. Meydana gelen bu göç dalgası Osmanlı devletin demografik yapısının değişmesine sebep olmuştur. Göç eden Kafkasyalı kavimler için iskân siyasetine benzer bir uygulama tatbik eden Osmanlı devleti, mevat ve metruk arazilerin yanı sıra bataklık ve sazlık gibi arazileri ıslah ederek muhacirine tahsis edilmiştir¹⁹.

Kafkasyalı kavimlerin özelde ise Çerkes ve Çeçenler iskân nizamnamesine göre, asayiş bozarabilecek herhangi bir olayın önüne geçmek adına aynı noktada iskân edilmiştir. Bu durum olası nümayiş bozukluğunun önüne geçmek maksadı ile yapılmış bir uygulama olup; herhangi bir ayrıcalık gözetilmemiştir²⁰. Kafkasyalı kavimler 1864 yılında, Osmanlı topraklarına büyük oranda Karadeniz kıyılarından gemiler vasıtası ile geçiş yapmışlardır²¹. Anadolu’ya gelen bu yeni kavme kapsayıcı bir isim dahi verilmiştir. Bu isim Etrak-ı Çerakise zamanla halk arasında Çerkes olarak bir evrim geçirmiş ve tüm Kafkas muhacirlerine verilen ortak isim olmuştur²².

¹⁶ Derya Derin Paşaoğlu, “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies A Tribute to Prof. Dr. Halil Inalcık* Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, s. 348.

¹⁷ Süleyman Erkan, “Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği”, *Nart Dergisi*, Sayı: 43, 2005, s. 9.

¹⁸ Anzor Kuşhabiyev, “21 Mayıs Sürgünü”, *Nart Dergisi*, Sayı: 21, Ankara 2004, s. 16.

¹⁹ Hakan Asan, “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti(1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2016, s. 37-38.

²⁰ R. Gündoğdu, “Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Kafkas Göçleri”, s.123.

²¹ Faruk Kovacık ve Mehmet Eser, “Kafkasya’dan Anadolu’ya göçler (Sivas ili örneği)”, *zeitshchrift für die welt*, 2010, Sayı.2 s.191,

²² Yemuz Beyazıt, Tarakçı, *Gazeteci Spiker, Radyo Yayıncısı, Göksun Kara Ahmet Köyü, Yaş 62, Röportaj*, 07.25.2018,

Kafkasya'dan, genel olarak Osmanlı topraklarına yapılan göç, 18. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Göçler 1860 yılında muhacirini iskân komisyonunun kurulması sonrasında daha sistemli bir hale gelmiştir²³. Bilindiği üzere Kafkasyalı kavimlerin yerleştirilmesinde mevat arazilerin ihdas edilmesi prensibi izlenmiştir. Nitekim Adana ve Cebel-i Bereket bölgesi bu tip arazi yapısına uygun konumdaydı. Ancak bölgenin iklim ve sosyo-kültürel şartları, Kafkasyalı kavimler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Bu sebepler sıralandığında farklı bölgelere dağılım kaçınılmaz olmuştur. Adana bölgesine en yakın olan iller arasında olan Kahramanmaraş'ın, Kafkasyalı kavimlerin göç ettikleri anavatanlarının iklim şartlarını kısmen de olsa barındırması, tercih edilmesinin ana sebepleri arasında yer almıştır²⁴.

Sözlü tarih metodu ile elde edilen ve vatandaşlık alt-üst soy bilgileri ile desteklenen bilgilere göre 1864 yılındaki büyük Kafkas sürgünü sonrasında Kahramanmaraş bölgesine Kafkasyalı Çerkes ve Çeçen kavimlerin yerleşimleri 1867 yılına denk gelmektedir. Göksun özeline yerleşen Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenler ilk olarak Temurağa, Hacıömer ve Anzorey isimli köylere toplu olarak yerleşmişlerdir²⁵. Zamanla bu köylerden birçok köy tevdi edilerek Kafkasyalı kavimlerin yerleşimleri hızlanmıştır. 1869 yılına gelindiğinde kurulan diğer Çerkes ve Çeçen köylerinin isimleri şu şekildedir; Yantepe, Karaahmet, Saraycık, Temurağa, Hacıömer Yağmurlu, Kaleköy, Salyan, Fındık, Korkmaz, Kamışcık, Soğucak, Deveboynu, Kargabük, Çamurlu, Mehmetbey, Mahmutbey, Tahirbey, Çardak, Gücüksu, Ortatepe, Kireç, Tahirbeydir.²⁶

Çalışmanın ana omurgasını oluşturan Maraş ve Göksun bölgesine gerçekleşen göçlerde, sıklıkla Adana bölgesindeki iklim koşullarına uyum sağlayamayan Çerkes ve Çeçen kabileler karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin, Maraş bölgesine iskâna izin vermesinin bir başka sebebi artan Ermeni isyanlarının önüne geçilmesini sağlamaktı. 19. Yüzyıla ait bazı belgelerde Maraş ve Harput'a (Elâzığ) yerleştirilmesine karar verilen muhacirlerin açık bir şekilde Çerkes kavimler olduğu tespit edilmiştir²⁷. Bu bilgileri Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde hicri 1303 tarihli Karkabükü ve Temurağa köylerinin kuruluşları hakkındaki Halep dâhiliye defterleri ve nüfus idaresine

²³ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Süresince Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı.41, Erzurum, 2009, s.216.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH MKT), 223-7, H. 14 Zilhicce 1277/ M. (23 Haziran 1886); Tuğrul Avcı., *XVI. Yüzyıldan Günümüze Kahramanmaraş İlinde Kır Yerleşmelerinin Gelişimi ve Dönüşümü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2023, s. 15-18.

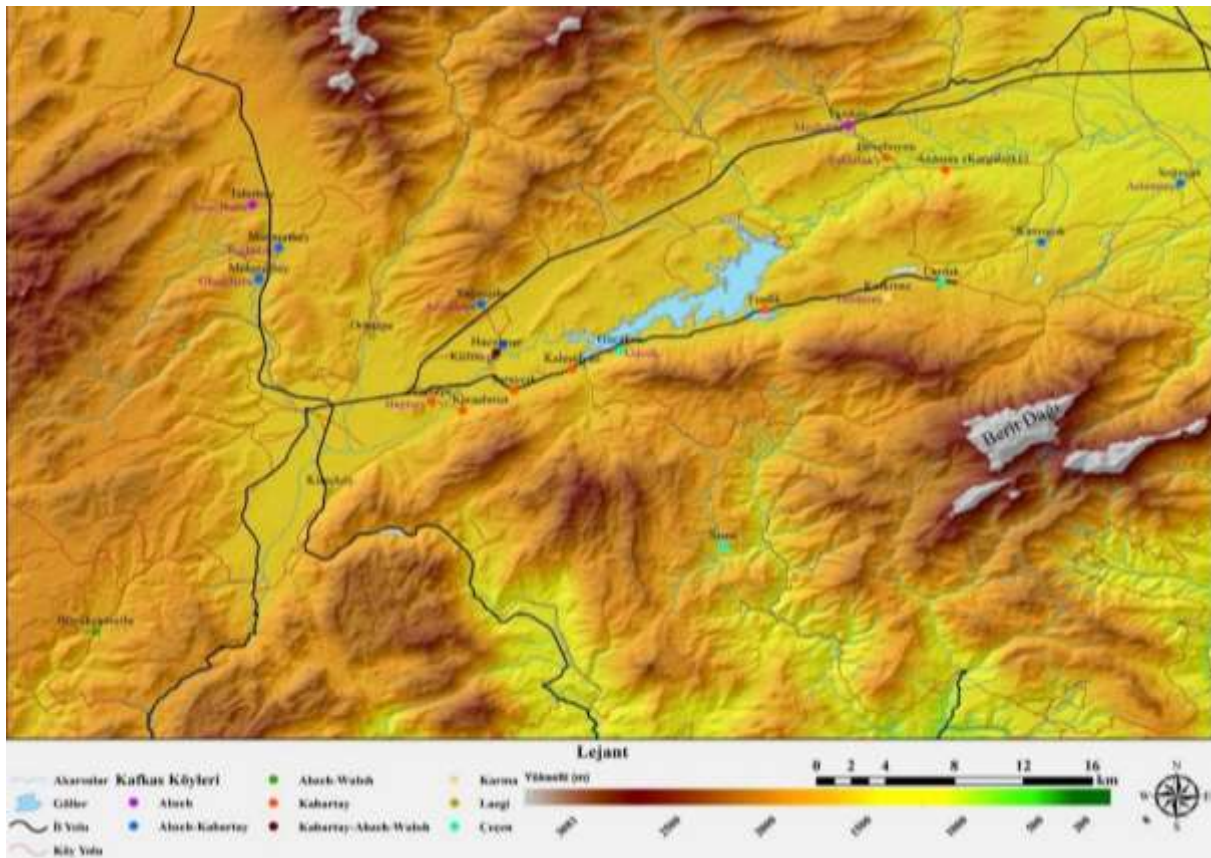
²⁵ Recep Çelik, *Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-Çeçenler)*, (T.C Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2019, s.1-10; Tarakcı, *Röportaj*, 07.25.2018.

²⁶ Tarakcı, *Röportaj*, 07.25.2018

²⁷ Kenan Ziya Taş, "Kafkasya'dan Maraş ve Civarına Göçler", Cilt.1, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt.1, Kahramanmaraş 2004, s. 469-470.

yazılmış olan bir belgeden anlıyoruz.²⁸ Dâhiliye nezaretinin Hicri 1321 yılına ait belgesinde Maraş, Göksun bölgesine Kafkasyalı kavimlerin iskân hususunda icazet verdiği görülmektedir. Nitekim gelecek olan muhaceretin Adana, Osmaniye bölgesinden sevkle buraya geldiği tespit edilmiş ve diğer bilgilerin sahilliğine ışıık tutmuştur²⁹.

Maraş bölgesine Kafkasyalı kavimlerin iskânı noktasında bir başka belge olarak yine 1321 tarihli dahiliye Nezareti'nin yazısında 430 haneyi barındırabilecek arazinin uygunluğu noktasındaki telgrafta; Göksun, Elbistan, Andırın, Fırnıs, Döngel gibi bölgelerin iskana uygunluğu görülmüş ve bu bilgiler ışığında devletin bölgeye bir iskân çalışmasının olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak gerçekleştirilen sözlü tarih metodu ile de bilgilerin uyuşması yerleşimcilerin Kafkasya kökenli Çerkes ve Çeçen kabileler olduğunu doğrular niteliktedir³⁰. Maraş, Göksun, Afşin ve Elbistan bölgelerinde gerçekleştirilen saha çalışması sonrasında Kafkasya menşesine sahip yerleşkeler saptanmış olup; aşağıdaki haritada detaylı olarak verilmiştir.

Harita1: Kahramanmaraş Bölgesi Kafkasya Kökenli Köyler

²⁸ BOA, *Dabîlîye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH MKT)*, 1480/14, H. 10 C.evvel 1305/ M. (24 Ocak 1888).

²⁹ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *İskân Genel Müdürlüğü (T.İGM)*, 272.0.0.12. Muhacirin 45_77_12_1. (18 Ağustos 1925).

³⁰ BCA., *TIGM.*, 272.0.0.12. Muhacirin 45_77_12_2. 18 Ağustos 1925.

2. MARAŞ BÖLGESİNDE KURULAN ÇERKES-ÇEÇEN KÖYLERİ VE SOSYO-EKONOMİK HAYATA ETKİLERİ

Maraş, kültürel çeşitlilik bakımından oldukça geniş yapıya sahip olan bir bölgedir. Bölgenin geçiş noktası özelliği, çeşitliliğin en temel dinamimidir. Bunun dışında iklim ve toplum yapısı da Maraş'ı özel kılmaktadır. Nitekim Kafkasyalı kavimlerin iskânından da anlaşılacağı üzere bölge bir tercih merkezidir. Öyle ki Adana bölgesinde iklim vd. nedenlerin zorluklarına dayanamayan Kafkasyalılar tekrardan anayurtlarına dönüş istikametinde iken Maraş bölgesinde kalmışlardır. Bu durumun en somut örneği olarak dâhiliye vekâletine yapılan talepler ve Adana'dan iskân talebinde bulunulması gösterilebilir³¹.

Maraş bölgesi, yukarıda da bahsedildiği üzere özellikle Çerkes-Çeçen halkları için önemli bir iskân merkezi olmuştur. Bu durumun yegâne faktörü ise bölgenin Kafkasya'ya benzer dağlık bir arazi yapısına sahip olması ve soğuk bir iklim yapısının bulunmasıdır. Maraş bölgesine gerçekleşen resmi yerleşmeleri Hicri 1312 senesine ait “mektubi kaleminin” Maraş'a dair mazbatasında 20 karyenin kurulmasından öğrenmekteyiz. Hicri 1303 senesine ait başka bir resmî belgede kurulacak 12 karyeden bahsedilmesi burasının bir iskân noktası olarak tevdi edildiği bilgisini doğrulamaktadır³². Ayrıca 1877 senesinde Maraş İdare Meclisinden gelen 26 Ağustos sene 1312 tarihli Mazbatanın suretinden de anlaşılacağı üzere Kafkasya'dan Göksun-Afşin-Elbistan³³ bölgesine 20 kadar karye yerleşimi gerçekleştirilmiştir³⁴.

Resmi olarak Kafkasyalı halklar, 1864-1915 yılları arasındaki tarih diliminde Maraş bölgesine gerek müstakil gerekse iskân talepleri doğrultusunda Göksun-Elbistan-Afşin bölgesine yerleşmişlerdir. Bu bilgileri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri de destekler niteliktedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, Vatandaşlık alt-üst soy bilgisinden edinilen bilgiler ışığında iskân tarihlerini desteklemektedir³⁵. Maraş bölgesinde kurulan köyler dağınık bir şekilde sıralanacak olursa; Yantepe, Karaahmet, Saraycık, Temurağa, Hacıömer Yağmurlu, Kaleköy, Salyan, Fındık, Korkmaz, Kamışcık, Soğucak, Deveboynu, Kargabük, Çamurlu, Mehmetbey, Mahmutbey, Tahirbey, Çardak, Küçüksu, Ortatepe, Kireç, Tahirbey'dir.

³¹BOA, *Dabîliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH.TMIK.M)*, 18/13, H. 2 C.evvel 1314/ M. (9 Ekim 1896).

³² BOA, *Dabîliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*, 1480/14, H. 10 C.evvel 1305/ M. (24 Ocak 1888).

³³ BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, 3153/236473, H. 18 Şaban 1325/ M. (26 Eylül 1907).

³⁴ BOA, *DH.TMIK.M.*, 18/13, H. 2 C.evvel 1314/ M. (9 Ekim 1896).

³⁵ BOA, *DH.MKT.*, 1480/14, H. 10 C.evvel 1305/ M. (24 Ocak 1888); BOA, *DH.TMIK.M.*18/13, H. 2 C.evvel 1314/ M. (9 Ekim 1896); Mahmut Alagöz, T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Alt Üst Soy Belgesi, dökümü, 14.10.2018.

Kurulan köyler boy-soy kavramına göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu boylar Adiga olarak adlandırılıp alt kollara ayrılmaktadır. Alt kolların ekseriyeti: Kabartay-Abhaz-Abaza-Wubih-Hatkoy-Çeçen ve Lazgi olarak müstakil alt kolları oluşturmaktadır³⁶.

Köy	Hane Sayısı	Alt kol
Temürağa	70	Karma
Korkmaz	150	Karma
Yantepe	67	Kabartay
Yağmurlu	70	Abzeh-Kabartay
Anzorey&Kargabükü	156	Kabartay
Karaahmet	75	Kabartay
Mehmetbey	130	Abzeh-Kabartay
Fındık	145	Kabartay
Kuzutepe	80	Abzeh-Kabartay
Tahirbey	80	Abzeh
Kamışcık	120	Kabartay-Abzeh
Ortatepe	100	Lazgi
Kireç	70	Lazgi
Yazıköy	40	Abzeh
Kale Salyan	60	Kabartay
Çardak	80	Çeçen
Soğucak	65	Abzeh-Kabartay
Mahmutbey	25	Abzeh-Kabartay
Sisne	20	Çeçen
Akifiye&Büyük Çamurlu	250	Abzeh-Wubih
Gücük	120	Çeçen
Hacı Ömer Aşağı Kuzutepe	40	Kabartay-Abzeh-Wubih
Saraycık	65	Kabartay

Tablo 1: Çerkes ve Çeçen Köylerinin Hane Sayıları

Tablodan da (Tablo 1) anlaşıldığı üzere, Maraş bölgesinde farklı etnik grupların yerleşim yerlerini ve hane sayılarını göstermektedir. Kabartay ve Abzeh grupları bölgedeki en yoğun etnik kollarken, Çeçen, Lazgi, Karma ve Wubih gibi diğer etnik kollar da yerleşim göstermektedir. Büyük köylerde, özellikle Kabartay ve Abzeh karışımının olduğu görülürken, küçük köylerde daha izole yerleşimler bulunuyor. Örneğin, Akifiye & Büyük Çamurlu gibi büyük köylerde Abzeh-Wubih karışımı bulunurken, Sisne gibi köylerde ise yalnızca Çeçen kökenli nüfus yaşamaktadır. Bu tablo, Maraş'ın sosyal ve kültürel çeşitliliğini, etnik gruplar arasındaki etkileşimi ve bölgedeki demografik yapıyı ortaya koymaktadır.

³⁶ Tarakçı, *Röportaj*, 07.25.2018.

düşmelerine sebep olmuştu. Ancak Anadolu halkının da refah seviyesinin çok iyi durumda olduğu söylenemezdi³⁸. Anadolu’ya ve dahi Maraş’a yapılan göçlerde karşılaşılan bir başka problem ise iskanın ağır ve sistemsiz oluşuydu. Bu durumun iki temel sebebi bulunmaktaydı bunlar; Osmanlı Devleti yerel ve merkez yönetiminin verimsiz çalışmaları ve gelen muhacirlerin tutumları olarak sıralanabilir³⁹. Özelde ise Çerkes ve Çeçen kabilelerin bulundukları Kafkasya şartlarından farklı bir ortama girmeleri uyum sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bir başka etken de özgürlüğüne düşkün olan Kafkasya halkının kendilerinin üzerinde bir gücün varlığından rahatsız olmalarıdır.⁴⁰ Genel olarak yaşanan sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kültürel ve davranışsal uyum,
- Yapısal uyum,
- Evlenme yoluyla uyum,
- Toplumsal bütünün parçası olma yoluyla uyum,
- Egemen davranış kalıplarını özümseme yoluyla uyum,
- Çoğunluk toplumunun ayrımcı olmadığına ikna olma bağlamında uyum,
- Ortak yurttaş kimliği edinme bağlamında uyum.⁴¹

Sosyolojik açıdan değerlendirme yapıldığında Kafkas kavimleri sert ve keskin mizaçlarını sosyal hayatlarına da yansıtmışlardır. Bu durumun nedenleri başlı başına bir tez konusu olacak kadar kapsamlıdır. Kafkas ya da Kafkasyalı halkların göç sonrası en büyük problematiklerden bir başkası ise iskân sırasında dönemin yerel yönetimleri ile yaşanan çatışmalardır. Yerel idarelerin Çerkes ve Çeçen halklarına karşı sabırsız tutumlarının varlığı iskân olunan yerde, yeni yerleşimcilerin sorun teşkil ettiğini düşündürmekteydi. Ayrıca Kafkasyalıların, yerel yönetimlerin kendilerini düşman gördükleri zannı da bir başka mesele idi⁴². Buradan anlaşılacağı üzere Kafkas kökenli halkların yukarıda da bahsedildiği üzere iskân sırasındaki yaşadığı olumsuzluklar gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak kesinlik arz etmemektedir.⁴³ Bu gibi bilgi kirliliği olduğu bir dönemi ancak şu durum açıklayabilir; Osmanlı Devleti ve Rusya yapılan ikili an-

³⁸ Bekir Parlak, “Kafkasya’dan Anadolu’ya 19. Yüzyıldaki Çerkes Göçlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl. 91, 2019, Sayı: 488, s. 483-487.

³⁹ Abdullah Saydam, “Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)”. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 134.

⁴⁰ F. Nicolay Dubrovin, “Çerkesler”, Rusçadan Çevirenler: Habibe Eren, Varol Tümer, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 181.

⁴¹ Mehmet Çetin - Ahmet Özkiraz. “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”. *TESAM Akademi* (Göç ve Mülteciler Özel Sayısı), Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s. 14.

⁴² Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA), (Y. MTV), 2/11, H.15 Şaban 1296/M. (2 Eylül 1879)

⁴³ Mehmet Demirtaş, Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları, *Bilgi Dergisi*, 2011, Sayı.57, s. 23-25.

laşma neticesinde ilk etapta 50 bin göçmenin gelmesine mutabık kalmıştı. Ancak sayıların milyonlara ulaşması yukarıda bahsi geçen sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Yukarıda bahsi geçen sorunlar aşılamayacak meseleler değildi. Nitekim Kafkasyalı kavimler zamanla yerli unsurlar ile kaynaşarak bölgenin içerisinde harmanlanmaları, sorunların aşılamaz olduğu fikrini çürütmüştür⁴⁴. Maraş özelinde de aynı hadiselerle rastlandığı gibi iskân sonrasındaki 150 yıllık süreçte birçok sorunun üzerinden gelinmiştir. Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında Kafkasyalıların rolü azımsanmayacak derecededir. Maraş özelinde Toğuzata Çerkes sülalesinden Arslan Bey'in Millî Mücadele yıllarındaki rolü coğrafyaya 50 yıllık bir süreçten az bir sürede adapte olduğunu bizlere göstermektedir⁴⁵.

Maraş bölgesine iskân sonrası Kafkasyalı topluluklar, Göksun-Elbistan-Afşin gibi kırsal bölgelere yerleştirilmişlerdi. Kırsal kesime yerleşmelerindeki amaç her ne kadar iklim yapısı ile ilişkilendirilse de gerek ticari gerekse mimari açıdan da birtakım hedefler barındırmaktaydı. Nitekim bölgenin zirai inkişafına destek olan Kafkasyalı kavimler elma yetiştiriciliğinde önemli bir aşama kat etmiştir. Bir diğer ekonomik saha olan hayvancılık alanında mahir olmaları bölge ekonomisine can vermiştir⁴⁶. Mimari açıdan bahsi geçen bölgelerin çehresinin değişmesine vesile olan Kafkasyalı kavimler, yapılarında genellikle ahşap ayaklar üzerine kurulu dikdörtgen yerleşke mimarisini bölgeye kazandırmıştır⁴⁷.

Sonuç

Kafkasya insanlık tarihi boyunca önemli bir coğrafya olmuştur. Birçok ulusun kaderinin tayin edildiği Kafkasya coğrafyası 17-18. yüzyıllarda Rusya'nın siyasi emelleri açısından önem arz etmekteydi. Öyle ki bölgede asimilasyon boyutuna varan Rus politikaları yerel Kafkas halkı üzerinde olumsuzluklara sebebiyet vermiş, akabinde bölgesel ayaklanmalar ve mücadeleler yaşanmıştır. Rusya'nın, sıcak denizlere inme politikası kapsamında gerçekleşen Kafkasya'da yayılma siyasetinden en çok Çerkes ve Çeçen halkları etkilenmiştir. Kafkasya coğrafyası 1859 yılı sonuna kadar çetin mücadelelerin merkezi olmuştur. Mamafih 1859'dan sonra Kafkas halkları askeri mücadelelerin son bulmasıyla yerleşim alanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Mevcut kaynaklarda göç-sürgün olarak nitelendirilen bu yer değiştirme eylemi yaklaşık olarak 1,5 milyon Kafkasyalı halkı yurdundan etmiştir. Göç belirli bir noktadan bir noktaya

⁴⁴ M. Çetin - A. Özkiraz, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası...", s.13-15.

⁴⁵ Ayhan Doğan, "Çanakale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler", Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 227; Yemuz Beyazıt Tarakçı, *Görüşme*, 27.05.2019; Emin Altunbay, *Görüşme*, 27.05.2019; Mahir Bilgiç, *Görüşme*, 28.05.2019; Atilla Mutlu Alkış, *Görüşme*, 27.05.2019, Hikmet Çıngı, *Görüşme*, 26.05.2019; http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/AmacKapsam.aspx, (E.T: 28.05.2019); Hikmet Arslan, *Görüşme*, 28.05.2019; Selahattin Aydemir, *Görüşme*, 28.05.2019. Hakan Aydemir, *Görüşme*, 28.05.2019.

⁴⁶ Kenan Ziya Taş, "Kafkasya'dan Maraş Civarına Göçler", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt:1 Kahramanmaraş, 2004, s.465-472.

⁴⁷ <https://jinepsgazetesi.com/2021/12/kuzeybatı-kafkasyanın-konut-yerlesim-kompleksi/>: (E.T: 01.18.2024).

vuku bulduğu gibi göçün adresi de ehemmiyet arz etmekteydi. Kafkasyalı halkların ekseriyeti Müslüman olduğundan kaynaklı olarak dini değerleri örtüşen bir coğrafyaya göç etmek istemeleri gayet doğal bir davranıştı.

Kafkasyalı halkların Osmanlı topraklarına göç hareketi 1859 yılından itibaren başlamış olup; 1915 tarihine kadar önemli bir aşama kaydetmiştir. Ancak sanıldığı kadar kolay olmayan bu göç hareketi Osmanlı topraklarında siyasi-sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı topraklarına gerçekleştirilen göçler 2 farklı şekilde vuku bulmuştur. Deniz yolunu tercih edenler Karadeniz limanına intikal etmiş, karayolunu tercih edenler ise Doğu Anadolu bölgesinden Osmanlı yurduna giriş yapmıştır. Osmanlı-Rusya anlaşmasına bağlı olarak gerçekleştirilen göç hareketi ilk olarak 50 bin kişilik bir grubu kapsamıştır. Ancak bu rakamın sadece kâğıt üzerinde kaldığı tarihi belgelerden görülmektedir. Öyle ki anlaşmaya tabi rakamın yaklaşık olarak 30 katı Kafkasyalı yurda giriş yapmıştır. Buna ilaveten yolda hayatını kaybedenlerin de sayısal verileri işlendiğinde, anlaşmanın 50 katı bir nüfustan bahsetmekte bir sakınca yoktur.

Göç sonrasında bir başka problematik ise iskân meselesi olmuştur. Nitekim iskân sanıldığı kadar kolay olmayan bir hadise olup siyasi-sosyal ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Özeldir Çerkes ve Çeçen kabilelerin iskânı Anadolu'nun dört bir yanında önem arz ettiği gibi Maraş sancağında da kendisine önemli bir yer bulmuştur. Anadolu'ya iskân hareketi 1860 yılında tevdi edilen Muhacirin-i İskân Komisyonları vasıtasıyla yapılmıştır. Maraş sancağına yapılan göç ve iskânlar incelendiğinde sistemli bir iskândan söz etmek mümkün değildir. Maraş'a göç ve iskân noktasında Adana sancağına iskân ettirilen Çerkes ve Çeçenler, tabii şartlar etkisine uyum sağlayamadıkları için gerek devlet eliyle gerekse bireysel çabaları ile bölgeye gelmişlerdir.

Maraş bölgesine iskânları gerçekleşen Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenler, Göksun-Elbistan-Afşin bölgelerine yerleşmişlerdir. Yer tespiti analizi için toplu olarak meskûn mahal seçen kabileler ilk olarak Temürağa ve Hacı Ömer köylerini toplanma merkezi olarak seçmişlerdir. İlerleyen süreçte ise 27 farklı köy ile boy-soy kavramına göre dağılmışlardır. Saha çalışmaları neticesinde 24 Çerkes kökenli 3 Çeçen kökenli köyün varlığı tespit edilmiştir.

Göç ve iskân hadisesinin bir başka boyutu da sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan sorunlardır. Kafkasyalıların Anadolu'ya iskânı sonrasında uyum ilk sorun olarak göze çarpmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti hoşgörülü bir siyaset izlese de dönemin şartları buna pek uygun değildi. Kafkasyalıların sistemli bir iskâna tabi tutulmadığından bahsedilmişti. Bu durum da hazırlıksız bir yerleşimi beraberinde getirmişti. Öyle ki yerel halkın bunu bir anda sindirmesi beklenemezdi. Anlaşılacağı üzere yerel halk ve Kafkas halkları arasında ciddi bir uyum sorunu yaşanmaktaydı. Ekonomik olarak tükenmiş olan yerel halk Kafkasyalı halkların da iskanı ile beraber tamamen tükenme derecesine gelmişti. Böyle bir atmosferde birtakım seslerin yükselmesi gayet doğal bir tepkidir.

Sonuç olarak Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenlerin özelde Maraş sancağına iskânları sırasında en temel problematik, kültürel-dilsel olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kültürlerin bir anda başka bir coğrafyada başka insan toplulukları ile bir araya getirilmesi yerel halk nezdinde birtakım hoşnutsuzluklara yol açmıştı. Zamanla bu sorunlar aşılma da ilk iskânlar sırasında Çerkeslerin ve Çeçenlerin özgürlükçü bir karaktere sahip olmaları ve kendilerinden üstün bir gücü kabullenmemeleri sorunların ana nedenini oluşturmuştur. Bu durumun altında yatan nedenler incelendiğinde, sert coğrafyanın sert insanları tanımı yapılabilir. Kafkasyalı Çerkes ve Çeçenlerin Maraş ve çevresine yerleşerek iskân olmaları mükemmel bir atmosferde cereyan etmediği bir gerçektir. Fakat sorunların da baki kalmadığı gerçekleştirilen çalışma vasıtasıyla saptanmıştır. Maraş ve çevresi örneğinde kültürel ve ekonomik sorunların zamanla yok oluşu ve bölgeye uyum sürecinin çok geçmeden sağlandığı saptanmıştır. Sorunları geçmişe gömerek, yerli ve milli şuurun Kafkasyalı kavimlerde arttığının örnekleri, gerek Osmanlı-Rus savaşlarında gerek Cihan Harbinde ve gerekse Millî Mücadele’de görülmektedir. Maraş sancağına bağlı Fındık köyü ileri gelenlerinden Arslan Toğuzata Bey’in Millî Mücadeledeki yararlılıklarına bakılınca sorunların geçmişte kaldığı anlaşılmaktadır.

Çerkes ve Çeçen kavimlerin Maraş sancağına iskânı, bölgenin tam da sosyo-ekonomik katkılara ihtiyacın hâsıl oldu zamanda gerçekleşmiştir. Bölgenin ekonomisine verilen katkılar, sosyo-kültürel bağların da kuvvetlenmesine katkıda bulunmuştur. Çerkes ve Çeçen kavimler toprağa yabancı değillerdi. Kafkasya coğrafyasında hayvancılık ve ziraat ile uğraşmaları, yeni yerleşim yerlerinde avantaj oluşturmuştu. Maraş bölgesine yerleşen Çerkes ve Çeçen kavimlerin bölge halkını, Mimarı ve sanatsal bakış açısından etkilediği görülmüştür. Kafkasya bölgesindeki yerleşim örneklerinin tatbikini mimari sahaya yansıtan Kafkasyalı kavimler, ahşap ayaklar üzerinde duran dikdörtgen tipi mimari yapıları kullanmış olup; bu durumdan yerli halkında etkilendiği görülmüştür. Dilsel problemlerin geride bırakılması sonrası eğitimsel faaliyetlere de ağırlık veren bölgenin Kafkas sakinleri, devlet dairelerinin en alt kademesinden en üst kademesine kadar önemli vazifelere gelmişlerdir. Nitekim 1. Dönem Milletvekili Toğuzata Aslanbey örneğinden de anlaşılacağı gibi bölge Kafkas halkının bürokrasi, eğitim gibi resmî kurumlardaki inkişafına tanık olunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.İGM.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT).,

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO),

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH.TMIK.M.)

Yıldız Mütennevî Maruzat Evrakı, (Y. MTV)

Tetkik Eserler

Asan, H., “Devlet Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.3, 2016, ss. 34-61.

Avcı, T. , *XVI. Yüzyıldan Günümüze Kahramanmaraş İlinde Kır Yerleşmelerinin Gelişimi ve Dönüşümü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2023.

Berzeg, S. E, *Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası*, Nart Yayıncılık, Samsun, 1996.

Bice, H, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, TDV Yayınları, Ankara, 1991.

Bilge Adamlar Kurulu, *Kafkasyadaki gelişmeler ve Türkiye*, rapor no 60, İstanbul, 2014.

Çağlayan, S., “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İlke), Sayı.17, 2006, ss 67-91

Çelik, R., *Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-Çeçenler)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Demirtaş, M., “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Süresince Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, 2009, ss. 215-238.

Demirtaş, M., “Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları, *Bilgi Dergisi*, Sayı. 57, 2011, ss. 17-44.

Doğan, A, *Çanakkale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

Erkan, S. “Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği”, *Nart Dergisi*, Sayı.43, 2005, ss. 3-64.

Gündoğdu, R, *Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Kafkas Göçleri*, Uluslararası Göç Sempozyumu, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul, 2005, ss. 121-135.

Habiçoğlu B, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

Kanat, S, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011.

Koçak, Y. - E. Terzi, Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.3, Sayı.3, 2012, ss.163-184.

Kovacık, F - M. Eser, (2010), “Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler (Sivas İli Örneği)”, *zeitshchrift für die welt*, Sayı: 2, ss. 188-196.

Kuşhabiyev, A., “21 Mayıs Sürgünü”, *Nart Dergisi*, Sayı: 21, 2004, ss. 4-80.

Özkiraz, A. - M. Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”. *TESAM Akademi*, Temmuz, Göç ve Mülteciler Özel Sayısı, Cilt; 2, Sayı: 2, 2015, ss. 9-28.

Öztürk, A. – S. Toprak, Kafkasya'dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, 2018, ss. 437-458.

Parlak, B, “Kafkasya'dan Anadolu'ya 19. Yüzyıldaki Çerkes Göçlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi”, *Türk İdare Dergisi*, Cilt: 91, Sayı: 488, 2019, ss. 469-494.

Paşaoğlu, D. D, “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, ss. 348-387.

Satış, İ, ”Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Göçler e Şanlıurfa Yöresine İskânlar”, *Türk Dünyası incelemeleri Dergisi*, Cilt.12, Sayı.1, 2012, ss. 517-531.

Taş, K. Z, Kafkasya'dan Maraş ve Civarına Göçler, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt.1, Kahramanmaraş, 2004, ss. 465-472.

Yanar, S., *Türk Rus ilişkilerinde gizli güç Kafkasya*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Yılmaz, Ö, “1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor”, *Mavi Atlas*, Sayı: 3, 2014, ss. 133-156.

Röportajlar

Alkış Atilla Mutlu, *Kafkas Dernekleri Federasyonu Başkanlığı Yönetim Kurulu üyesi, 1963 Göksun Yantepe Köyü Doğumlu, Görüşme*, 27.05.2019,

Altunbay Emin, *Kahramanmaraş Çardak Köyü 1970 Doğumlu MEB'de Öğretmen, 1970 Görüşme*, 27.05.2019;

Arslan, Hikmet , *Kahramanmaraş Kafkas ve Kültür Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Özgün Araştırmacı, Görüşme*, 28.05.2019

Aydemir, Hakan, *Kahramanmaraş Kuzey Kafkas Kültür ve Sanat Derneği Başkanı, Görüşme*, 28.05.2019

Aydemir, Selahattin, *1962 Göksun Fındık Doğumlu Görüşme*, 28.05.2019.

Bilgiç Mahir, *Çiftçi Emeklisi, 101 Yaşında, 1918 Kahramanmaraş Tahirbeğ Köyü Doğumlu Görüşme*, 28.05.2019

Çıngı, Hikmet, *Dağıstanlılar Derneği Yönetim Kurulu Üyesi ve MEB'te Öğretmen, 1963 Oratepe Doğumlu Görüşme*, 26.05.2019

Tarakçı Yemuz Beyazıt, *Gazeteci Spiker, Radyo Yayıncısı, Göksun Kara Ahmet Köyü, Yaş 62, Görüşme*, 07.25.2018

İnternet Erişimleri

<http://www.asagidemirci.net/proje.pdf>, (E.T:09.08.2018)

<http://www.cerkes.net/serbest-alan/taman-yarimadasi14946.html>, (E.T:09.08.2018)

<https://jinepsgazetesi.com/2021/12/kuzeybatı-kafkasyanın-konut-yerlesim-kompleksi/> (E.T:09.08.2024).

<https://www.Dersimiz.Com/Bilgibankasi/Apseron-Yarımadası-Hakkında-Bilgi-2183>, (E.T:09.08.2018)

http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/AmacKapsam.aspx, (E.T:28.05.2019).

http://www.circassiancenter.com/cc.turkiye/edebiyat/efsaneler/064_prometheus.htm. (E.T:09.08.2016)